Angkor the Magnificent: บันทึกการเดินทางของสตรีเมื่อต้นศตวรรษที่ 20

Angkor the Magnificent: A Lady's Travelogue in Early 20th Century

*กัณฐิกา ศรีอุดม Kanthika Sriudom**

วันรับบทความ 15 ธันวาคม 2567 / วันแก้ไขบทความ 17 ธันวาคม 2567/ วันตอบรับบทความ 17 ธันวาคม 2567

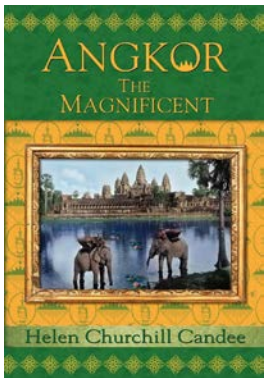

บทคัดย่อ

ตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในยุโรปและอเมริกาได้เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คน ทำให้ชาวตะวันตกเริ่มสนใจทรัพยากรธรรมชาติและอารยธรรมของผู้คนในดินแดนที่ไม่เคยรู้จัก นักเดินทางมักมีสมุดบันทึกสิ่งที่พบเห็นระหว่างการเดินทางและเขียนประกอบ บันทึกการเดินทางจำนวนมากพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ นิตยสาร และหนังสือ การเดินทางที่สะดวกปลอดภัยตลอดจนการเติบโตของธุรกิจด้านการท่องเที่ยว เอื้อให้สตรีเดินทางท่องเที่ยวตามลำพังได้ เฮเลน เชอร์ชิล แคนดี นักเขียนชาวอเมริกัน ผู้มีความรู้ความสามารถหลายด้านและชื่นชอบอารยธรรมเขมรโบราณ ณ เมืองพระนคร จึงเดินทางไปกัมพูชาใน พ.ศ. 2465 และจัดพิมพ์หนังสือ *Angkor the Magnificent: Wonder City of Ancient Cambodia* ใน พ.ศ. 2467 เธอกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเมืองพระนครที่ได้พบเห็นอย่างน่าสนใจ สอดคล้องกับผลการศึกษาและการขุดค้นของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบุรพทิศในตอนนั้นที่เผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศส จึงเป็นบันทึกการเดินทางไปเยือนเมืองพระนครที่ทันสมัยอย่างมากในภาษาอังกฤษ ณ ขณะนั้น นับเป็นหนังสือคลาสสิกเกี่ยวกับเมืองพระนครที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษ และยังคงน่าอ่านในปัจจุบัน

คำสำคัญ: เมืองพระนคร, เขมรโบราณ, บันทึกการเดินทาง

---

* อาจารย์ประจำภาควิชามนุษยศาสตร์ วิทยาลัยศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยรังสิต, email: kanthika.s@rsu.ac.th

Abstract

Since the mid-18th century, the technological progress in Europe and the U.S. has changed the people's way of life. The Westerners had interest in the natural resources and the civilizations of people in the unknown land. Some travelers kept a journal to document their experiences and observations on their journey. Several travelogues could be seen in newspapers, magazines, and books. Convenient and safe travel, along with the growth of the tourism industry, enabled more women to travel independently. Helen Candee Churchill, an American female writer who possessed abilities in various areas and deeply appreciated Angkor, the ancient Cambodian civilization, went to Angkor in 1922. After her visit to this remarkable site, she published a book entitled, *Angkor the Magnificent: Wonder City of Ancient Cambodia* in 1924. She provided interesting details about Angkor, consistent with the studies and excavations conducted by the École Française D'extrême Orient which were written in French. The book was considered an up-to-date travelogue to Angkor written in English at that time. It remains a classic book about Angkor that is still enjoyable for today's readers.

Keywords: Angkor, Ancient Cambodia, Travelogue

การท่องเที่ยวระหว่างประเทศในต้นคริสตศตวรรษที่ 20

การเดินทางระหว่างประเทศได้รับความนิยมในโลกตะวันตกตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา เมื่อชาวตะวันตกได้พัฒนาเส้นทางเดินเรือและบริษัทเดินเรือ จากยุโรปผ่านทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและคลองสุเอซไปยังแอฟริกา คาบสมุทรอาระเบีย จนกระทั่งถึงเอเชียตะวันออกไกล รวมทั้งการเดินเรือข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกระหว่างยุโรปกับอเมริกา ที่อาจไปยังเอเชียตะวันออกโดยใช้คลองปานามาเป็นเส้นทางลัดออกไปสู่มหาสมุทรแปซิฟิก เพื่อไปยังมาเก๊า ฮ่องกง ญี่ปุ่น ไซ่ง่อน กรุงเทพฯ สิงคโปร์ ได้ต่อไป

การเดินทางระหว่างประเทศในเบื้องต้นเป็นการทำความรู้จักดินแดนไกลโพ้น อันเป็นแหล่งกำเนิดสินค้ามีค่าและทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องการในยุโรปเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เป็นการสำรวจโลกเพื่อขยายโลกทัศน์ของนักเดินทางหลากหลายอาชีพ เช่น พ่อค้า นักบวช นักวิชาการสาขาต่าง ๆ ซึ่งในเวลาต่อมา ได้นำไปสู่การแสวงหาอาณานิคมของชาติตะวันตกในแอฟริกาและเอเชีย เมื่อชาติตะวันตกมีอาณานิคมในแอฟริกาและเอเชีย จึงสร้างอาคารเป็นที่ทำการและที่พักในดินแดนอาณานิคม พัฒนาเส้นทางคมนาคมระหว่างประเทศไปยังอาณานิคม พัฒนาเส้นทางคมนาคมในดินแดนอาณานิคม ทั้งยังสนใจศึกษาอารยธรรมและวัฒนธรรมของผู้คนในดินแดนเหล่านั้น เช่น อียิปต์ อินเดีย อินโดจีนของฝรั่งเศส ชาวตะวันตกจึงเขียนบทความและหนังสือเกี่ยวกับอารยธรรมและวัฒนธรรมของผู้คนในดินแดนต่าง ๆ ทั้งในยุโรป อเมริกา แอฟริกา เอเชียและออสเตรเลีย การเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับผู้คนและสถานที่สำคัญในเมืองต่าง ๆ ทั่วโลก ทำให้การเดินทางท่องเที่ยวเพื่อความรู้และความเพลิดเพลินใจ ได้รับความนิยมนับตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา

ธุรกิจในอุตสาหกรรมท่องเที่ยวได้รับการพัฒนาในบริเวณที่มีสิ่งดึงดูดใจทางการท่องเที่ยว (tourist attraction) เช่น เมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี อย่างกรุงโรม เมืองที่มีความเจริญอันทันสมัย อย่างมหานครนิวยอร์ก เมืองที่มีธรรมชาติอันงดงาม อย่างนครเจนีวา ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการขนส่ง ทำให้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานอย่างท่าเรือ ถนน ทางรถไฟ สนามบิน อันเป็นประโยชน์แก่บริเวณที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวด้วย เพราะการเดินทางขนส่งที่รวดเร็วและปลอดภัย ช่วยให้นักท่องเที่ยวเดินทางไปยังสถานที่ท่องเที่ยวได้สะดวกยิ่งขึ้น จึงมีบริการอื่น ๆ เพิ่มเติม ที่สำคัญคือ โรงแรมที่พัก ร้านอาหาร ร้านขายของที่ระลึก ธุรกิจนำเที่ยวและมัคคุเทศก์ ธุรกิจท่องเที่ยวของตะวันตกอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยวที่ประสงค์จะไปเยือนสถานที่ท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ โดยจัดเป็นกลุ่มเล็ก ๆ เดินทางตามอิสระ หรือจัดรายการที่รวมค่าเดินทาง ค่าที่พักและอาหาร ให้แก่นักท่องเที่ยวที่สนใจเลือกซื้อบริการได้ตามความเหมาะสม การอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยวเช่นนี้ ทำให้สตรีสามารถไปเที่ยวต่างประเทศได้ตามลำพังโดยไม่ต้องกังวลเรื่องการเดินทางและที่พัก เมื่อไปถึงสถานที่ท่องเที่ยวแล้ว ยังตัดสินใจที่จะไปเยือนสถานที่สำคัญต่าง ๆ ได้ตามที่ต้องการอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากบันทึกการเดินทางของเฮเลน เชอร์ชิล แคนดี

ความสนใจใคร่รู้เรื่องราวของดินแดนที่ไม่รู้จัก เปิดโอกาสให้นักเดินทางที่ช่างสังเกตได้พัฒนาตนเองเป็นนักเขียนหรือนักหนังสือพิมพ์ เมื่อได้จดบันทึกสิ่งที่ได้พบเห็น เช่น ธรรมเนียมการปฏิบัติของผู้คนในดินแดนต่าง ๆ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ สถาปัตยกรรมเฉพาะถิ่น ทิวทัศน์และธรรมชาติที่งดงามแปลกตา สรรพสัตว์และพรรณพืชที่ไม่เคยรู้จัก ตลอดจนสิ่งที่ได้เรียนรู้และประสบการณ์ในการเดินทาง เขียนเป็นบทความส่งไปยังหนังสือพิมพ์ในบ้านเมืองตน หรือเก็บความประทับใจรวบรวมพิมพ์เป็นบันทึกการเดินทาง เพื่อแบ่งปันประสบการณ์ให้แก่ผู้สนใจ ที่ปรารถนาจะได้ไปเยือนดินแดนในบันทึกการเดินทางนั้น ได้ทราบข้อควรปฏิบัติและข้อพึงระวัง เป็นข้อมูลในการวางแผนการเดินทางที่เหมาะสมสำหรับแต่ละบุคคลในอนาคตได้

ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา โลกหนังสือของตะวันตกมีเรื่องของการเดินทางระหว่างประเทศจำนวนไม่น้อย ทั้งบันทึกของนักเดินทางที่ผู้ใหญ่ใช้เป็น “คู่มือนำเที่ยว” อย่าง *Voyage dans les Royaumes de Siam, de Cambodge, de Laos et Autres Parties Centrales de l’Indo-Chine* (*การเดินทางในราชอาณาจักรของสยาม กัมพูชา ลาว และส่วนอื่น ๆ ในตอนกลางของอินโดจีน*) ของ อ็องรี มูโอต์ (Henri Mouhot, 1826-1861) นักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศส ที่พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในนิตยสาร *Le Tour du Monde* (*เที่ยวรอบโลก*) ปีที่ 8 เมื่อ ค.ศ. 1863 (พ.ศ. 2406) โดยแบ่งเป็น 9 ตอน ซึ่งกลายเป็น “คู่มือนำเที่ยวเมืองพระนคร” สำหรับนักเดินทางรุ่นหลัง

บรรดาเยาวชนได้รับข้อมูลเรื่องการเดินทางท่องเที่ยวระหว่างประเทศจากวรรณกรรมเยาวชน เช่น หนังสือชุด Rollo’s Tour in Europe ผลงานของเจค็อบ แอบบ็อต (Jacob Abbott, 1803-1879) นักเขียนชาวอเมริกัน ที่บอกเล่าประสบการณ์ของเด็กชายรอลโลในการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ รวมทั้งการเดินทางท่องเที่ยวจากสหรัฐอเมริกาไปยังเมืองสำคัญในยุโรป อาทิ ลอนดอน ปารีส เจนีวา โรม จึงมีประสบการณ์นั่งเรือข้ามมหาสมุทรแอตแลนติก รวมทั้งนั่งเรือล่องแม่น้ำไรน์ในเยอรมนี เช่น *Rollo on the Atlantic* (1853) *Rollo in Scotland* (1854) *Rollo in London* (1855)

เมืองพระนคร: แหล่งท่องเที่ยวใหม่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19

เมืองพระนคร (Angkor) เป็นแหล่งท่องเที่ยวใหม่ที่ได้รับความสนใจจากชาวตะวันตกในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อผู้ที่เคยได้ยินคำกล่าวขานถึงโบราณสถานขนาดใหญ่กลางป่าเมืองเสียมราฐของกัมพูชามีโอกาสได้อ่านคำพรรณนาเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้างอันยิ่งใหญ่งดงาม และได้เห็นภาพเขียนที่แสดงรายละเอียดของสิ่งก่อสร้างนั้นจากบันทึกของอ็องรี มูโอต์-ชาวตะวันตกคนแรกที่ได้ถ่ายทอดประสบการณ์จากการสำรวจโบราณสถานที่เมืองเสียมราฐ (ขณะนั้นอยู่ในอารักขาของสยาม) ให้ชาวตะวันตกนึกเห็นภาพได้ โดยเปรียบเทียบกับสถานที่สำคัญที่ชาวตะวันตกรู้จักกันดี เช่น พระวิหารของซาโลมอน (Solomon's Temple) ในกรุงเยรูซาเล็ม บันทึกของมูโอต์ ตอนที่กล่าวถึงเมืองพระนคร เป็นส่วนที่สร้างความประทับใจแก่ผู้อ่านชาวตะวันตก ให้เดินทาง "ตามรอย" ของมูโอต์ ตั้งแต่ครั้งที่เสียมราฐยังอยู่ในอารักขาของสยาม และยังไม่มีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกใด ๆ สำหรับนักท่องเที่ยว ผู้ที่ต้องการไปสำรวจเมืองโบราณแห่งนี้ต้องวางแผนและเตรียมการท่องเที่ยวเองในทุกเรื่อง ตั้งแต่หาเพื่อนร่วมทาง หาพาหนะที่ใช้ในการเดินทาง เตรียมเสบียงอาหารรวมทั้งอุปกรณ์สำหรับการพักแรม การจ้างคนรับใช้ทำหน้าที่ต่าง ๆ เช่น ลูกหาบ พ่อครัว ดังที่แฟรงก์ วินเซ็นต์ (Vincent, 1873) ได้อธิบายไว้ในบันทึกการเดินทางเล่มแรกของเขา *The Land of the White Elephant: Sights and Scenes in South-Eastern Asia* ที่พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2416

บันทึกของมูโอต์ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสเริ่มสนใจดินแดนอินโดจีน เข้ายึดครองเป็นดินแดนในอารักขาต่อมากลายเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส เรียกว่า อินโดจีนของฝรั่งเศส เริ่มจากโคชินจีน-ไซ่ง่อน (พ.ศ. 2405) ตามด้วยกัมพูชา -ยกเว้น พระตะบอง เสียมราฐ ศรีโสภณ (พ.ศ. 2406) เป็นต้น โดยมีไซ่ง่อนเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการอาณานิคมในระยะแรก รัฐบาลฝรั่งเศสได้สร้างถนนเพื่อเชื่อมต่อการเดินทางภายในอาณานิคม และมีบริษัทเดินเรือ ชื่อ Messagerie Fluviale de l'Indochine อำนวยความสะดวกในการเดินเรือในแม่น้ำโขง นับตั้งแต่ไซ่ง่อนขึ้นไป

ในปี 2441 (ค.ศ. 1898) รัฐบาลฝรั่งเศสได้ตั้งคณะทำงานด้านโบราณคดีในอินโดจีนที่ไซ่ง่อน เพื่อศึกษาและอนุรักษ์อารยธรรมโบราณในดินแดนนี้ เช่น จารึกโบราณ ต่อมาในปี 2443 (ค.ศ. 1900) หน่วยงานได้เปลี่ยนชื่อเป็นสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบุรพทิศ (École Française D'extrême Orient) เพื่อการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี การรวบรวมจารึก การบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถาน ตลอดจนการรวมรวมโบราณวัตถุ จัดทำบัญชี และเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์ เมื่อรัฐบาลอาณานิคมย้ายเมืองหลวงจากไซ่ง่อนไปยังฮานอย ในปี 2445 (ค.ศ. 1902) จึงย้ายที่ตั้งของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบุรพทิศไปยังฮานอยด้วย

ในปี 2450 (ค.ศ. 1907) ฝรั่งเศสได้ครอบครองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณ เป็นการแลกเปลี่ยนกับการถอนทหารออกจากจันทบุรีและตราด สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบุรพทิศจึงย้ายสำนักงานใหญ่มายังเสียมราฐ อันเป็นที่ตั้งของซากโบราณสถาน "เมืองพระนคร" ประกอบด้วยนครวัด (Angkor Wat) และนครธม (Angkor Thom) ที่มีสิ่งก่อสร้างจำนวนมากให้ขุดค้น ศึกษา และอนุรักษ์ จารึกที่พบในบริเวณนี้ เช่น จารึกปราสาทพระขรรค์ ทำให้ทราบเรื่องราวในอดีตของโบราณสถานสำคัญนี้ นักวิชาการฝรั่งเศสได้ศึกษาและบูรณะโบราณสถานต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง โดยนำผลการศึกษาค้นคว้าพิมพ์เผยแพร่ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบุรพทิศและจัดพิมพ์เป็นหนังสือ ผู้คนจึงทราบรายละเอียดของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในเมืองพระนครมากขึ้น หลายคนต้องการไปเห็นและสำรวจรายละเอียดของสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ด้วยตนเอง

เมื่อเมืองพระนครเป็นพื้นที่ศึกษาและขุดค้นทางโบราณคดี ในเบื้องต้นจึงมีสำนักงานและที่พักตั้งอยู่ในบริเวณโบราณสถาน แต่การขยายพื้นที่ขุดค้นและบูรณะออกไป ประกอบกับมีนักท่องเที่ยวเดินทางมาเยือนเมืองพระนครเพื่อเที่ยวชมและศึกษารายละเอียดของสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมเขมรโบราณมากขึ้น ฝรั่งเศสจึงลงทุนสร้างโรงแรมที่พักและจัดหาบริการต่าง ๆ ให้แก่นักท่องเที่ยวโดยเฉพาะ ในระยะแรกเป็นเรือนไม้ อยู่ริมถนนที่มีแนวต้นไม้ร่มรื่น เรือนไม้แห่งนี้มีระเบียงมุงหลังคาเป็นทางเดิน มีหน้าต่างห้องนอนกว้างขวางเปิดไปยังสนามเทนนิส เรียกว่า The Bangalow แต่เมื่อมีนักท่องเที่ยวมาเยือนมากขึ้น ในช่วงปลายทศวรรษ 1920 จึงมีการออกแบบตึกโรงแรมขนาดใหญ่ คือ โรงแรมแกรนด์ (Grand Hotel d'Angkor) ที่เริ่มให้บริการเป็นครั้งแรกในปี 2475 (ค.ศ. 1932)

เฮเลน เชอร์ชิล แคนดี: สตรีผู้เดินทางท่องโลกและเขียนบันทึกการเดินทางที่น่าสนใจ

เฮเลน เชอร์ชิล ฮังเกอร์ฟอร์ด แคนดี (Helen Churchill Hungerford Candee, 1858-1949 / พ.ศ. 2401-2492) เป็นสตรีชาวนิวยอร์ก เกิดในตระกูลพ่อค้าที่เก่าแก่และมั่งคั่ง ก่อนแต่งงานเธออุทิศตนเพื่อทำงานด้านสังคมและการศึกษา ต่อมาประสบปัญหาในชีวิตสมรส แม้จะมีบุตรธิดา 2 คน (แฮโรลด์และอีดิธ) ก็ยุติลงด้วยการหย่า เธอเริ่มเป็นนักเขียนเพื่อหาเลี้ยงชีพ โดยส่งบทความไปยังนิตยสารต่าง ๆ เช่น *Ladies's Home Journal, Scribner's Monthly* ผลงานในระยะแรกเป็นคำแนะนำเรื่องการดูแลบ้านกับมารยาทสังคมในด้านต่าง ๆ ต่อมา เธอพัฒนาเป็นคำแนะนำด้านสิทธิสตรี การดูแลเด็ก การศึกษา การบริหารงานชุมชน

แคนดีมีชื่อเสียงระดับชาติในฐานะนักหนังสือพิมพ์ เมื่อเขียนบทความให้แก่ *Atlantic Monthly* และ *Forum* ถกเถียงประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานในดินแดนโอกลาโฮมา ต่อมา เธอมีความสามารถมากขึ้น เห็นได้จากการเขียนเรื่องแต่ง (fiction) เป็นคอลัมนิสต์ และบรรณาธิการของสื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น *Women's Home Companion, Literary Era, The Illustrated American* เธอให้ความสำคัญกับการพึ่งพาตนเองของสตรี หนังสือเล่มแรกของเธอ คือ *How Women May Earn a Living* (1900) ถือได้ว่าเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนเรื่องสิทธิสตรี เพราะเธอสนับสนุนให้สตรีหาอาชีพที่เหมาะสมกับตนเอง โดยแนะนำขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติ พร้อมกับบอกว่าอาจไม่ประสบความสำเร็จโดยง่าย นับเป็นการให้กำลังใจและช่วยสร้างแรงบันดาลใจให้แก่สตรีที่มีความจำเป็นในชีวิต

การที่เกิดในตระกูลที่เก่าแก่และมั่งคั่ง ทำให้แคนดีเดินทางไปต่างประเทศกับครอบครัวตั้งแต่ยังเล็ก จึงมีโอกาสใช้ภาษาต่างประเทศ ต่อมาในปี 2447 (ค.ศ. 1904) เธอพาลูกย้ายไปพำนักที่กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. และเข้าสู่วงสังคมของสถานทูตต่าง ๆ เธอสนิทสนมกับครอบครัวทูตทหารฝรั่งเศสและอิตาลี จึงใช้ภาษาฝรั่งเศสและอิตาเลียนได้อย่างคล่องแคล่ว การได้เข้าร่วมในวงสังคมกับบรรดาสถานทูต ทำให้เธอเป็นเจ้าภาพจัดงานรับรองบ่อยครั้ง และได้รับคำชมเชยอยู่เสมอ นอกจากนั้น งานสังคมเหล่านี้ทำให้เธอมีโอกาสได้เห็นเครื่องเรือนและศิลปะการแต่งบ้านที่หลากหลาย ความที่เธอสนใจงานศิลปะ ในเวลาต่อมา จึงพัฒนาตนเองจนเป็นนักวิจารณ์ศิลปะ นักตกแต่งภายใน และผู้ให้คำแนะนำในการตกแต่งบ้านที่มีชื่อเสียงและมีลูกค้ามากมาย หนังสือของเธอส่วนใหญ่เป็นเรื่องของงานศิลปะ

แคนดีเดินทางไปต่างประเทศบ่อยครั้ง บางคราวไปกับแฮโรลด์ และบางครั้งไปกับทั้งแฮโรลด์และจูดิธ โดยปลีกตัวไปทำกิจกรรมตามลำพังเรื่องงานศิลปะต่าง ๆ บ้าง การเดินทางไปต่างประเทศเป็นประสบการณ์ชีวิตที่มีคุณค่า เช่น เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. 2455 (ค.ศ. 1912) ขณะที่กำลังค้นคว้าเรื่องงานศิลปะอยู่ในยุโรป แคนดีได้ข่าวว่าบุตรชายได้รับอุบัติเหตุ จึงรีบจองบัตรโดยสารเรือชั้น 1 เที่ยวแรกที่ออกจากยุโรปไปยังสหรัฐ นั่นคือเรือไททานิก ซึ่งประสบอุบัติเหตุพุ่งชนภูเขาน้ำแข็งจนอับปาง เธอเป็นผู้รอดชีวิตจากเหตุการณ์นี้ จึงเขียนรายงานเรื่อง Sealed Orders พิมพ์เผยแพร่อย่างรวดเร็วใน *Collier's Weekly* เมื่อวันที่ 4 พฤษภาคม 2455 เหตุการณ์ดังกล่าวมิได้เป็นอุปสรรคแก่การเดินทางไปต่างประเทศของเธอแต่อย่างไร

ช่วงต้นทศวรรษ 1920 แคนดีเดินทางไปเยือนโลกตะวันออก ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น สิงคโปร์ อินโดนีเซีย กัมพูชา และสยาม เริ่มจากการไปเยือนเมืองพระนครในปี 2465 (ค.ศ. 1922) ขณะที่มีอายุประมาณ 65 ปี หรือหลังการพิมพ์บันทึกของมูโอต์ครั้งแรก 50 ปี และสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบุรพทิศได้ขุดค้นและศึกษาโบราณสถานแห่งนี้มาแล้ว 15 ปี จึงมีรายงานการค้นคว้าเผยแพร่เป็นภาษาฝรั่งเศส เนื่องจากแคนดีใช้ภาษาฝรั่งเศสได้ดี เมื่ออ่านรายงานการค้นคว้าเหล่านั้น เปรียบเทียบกับการสังเกตสถานที่จริง รวมทั้งความชื่นชอบงานศิลปะ จึงได้ถ่ายทอดประสบการณ์และความรู้สึกเขียนเป็นบันทึกการเดินทาง ที่มีความสำคัญต่อโลกหนังสือภาษาอังกฤษเมื่อต้นคริสตศตวรรษที่ 20 เนื่องจากข้อมูลอันทันสมัยเกี่ยวกับเมืองพระนครที่รับทราบกันทั่วไปในขณะนั้นล้วนเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศส

ในปี 2467 (ค.ศ.1924) สำนักพิมพ์ Frederick A. Stokes ได้จัดพิมพ์บันทึกการเดินทางของแคนดี ได้รับการยกย่องอย่างมาก เนื่องจากหนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือคลาสสิกเกี่ยวกับเมืองพระนคร ที่เผยแพร่ก่อนผลงานของนักวิชาการผู้ศึกษาเรื่องนี้โดยตรง ดังนั้น DatASIA, Inc จึงนำต้นฉบับการพิมพ์ครั้งแรก มาจัดทำเป็นหนังสืออิเล็กทรอนิกส์ Kindle edition ในปี 2551 (ค.ศ. 2008) โดยมีชีวประวัติของเฮเลน แคนดี บทความที่เธอเขียนถึงกรณีเรือไททานิคในฐานะผู้เห็นเหตุการณ์ที่รอดชีวิตจากการอับปางนั้น (เขียน "แนะนำ" โดย แรนดี ไบรอัน บิกแฮม (Randy Bryan Bigham) นักหนังสือพิมพ์อิสระ) ภาพถ่ายกัมพูชาใน ค.ศ. 1922 กับภาพจากอัลบั้มส่วนตัวของผู้เขียน และที่สำคัญคือ บรรณานุกรมเกี่ยวกับกัมพูชาที่เผยแพร่ก่อน ค.ศ. 1924 ซึ่งไม่ปรากฏในการพิมพ์ครั้งแรก แต่เค้นท์ เดวิส (Kent Davis) บรรณาธิการและผู้พิมพ์ของสำนักพิมพ์ DatASIA ได้ค้นคว้าเพิ่มเติมให้ และคาดว่าแคนดี*อาจ*จะได้อ่านขณะที่ค้นคว้าข้อมูลเพื่อเขียนบันทึกการเดินทางของเธอ (ข้อมูลส่วนใหญ่ในการเขียนแนะนำหนังสือเล่มนี้ มาจาก Kindle edition จึงมิได้อ้างอิงไว้ในบทความ)

หลังการตีพิมพ์บันทึกการเดินทางเล่มนี้ แคนดีกับบุตรชายกลับไปเยือนกัมพูชาอีกครั้ง ในปี 2468 (พ.ศ. 1925) ต่อมาแฮโรลด์ป่วยเป็นนิวมอเนียจนเสียชีวิตในปีนั้น หลังจากนั้นอีก 2-3 ปี แคนดียังคงท่องเที่ยวในโลกตะวันออกกับกลุ่มเพื่อน เธอได้ตีพิมพ์บันทึกการเดินทางไปเยือนบาหลี ชวา สิงคโปร์ กรุงเทพ เรื่อง *New Journeys in Old Asia* ในปี 2470 (ค.ศ. 1927)

ตอนที่แคนดีอายุ 76 ปี เธอยังคงเดินทางไปเยือนยุโรปเพื่อค้นหาการผจญภัยใหม่ ๆ และเขียนชุดบทความให้แก่นิตยสาร *National Geographic* ในช่วงเดือนมกราคม 1935 ถึงเดือนพฤษภาคม 1936 นับเป็นบทความท่องเที่ยวที่ดีที่สุดของเธอ ที่เขียนได้อย่างเฉลียวฉลาดและโรแมนติก บอกเล่ารายละเอียดของวิถีชีวิตผู้คนในชนบทของอังกฤษ ชายฝั่งทะเลในอิตาเลียนริเวียร่า และเลียบชายฝั่งนอร์มังดีของฝรั่งเศส ต่อมาเมื่ออายุมากขึ้น แคนดีเลิกไปต่างประเทศ เขียนหนังสือที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปะและทำกิจกรรมเพื่อสังคม

เรื่องย่อของ *Angkor the Magnificent: the Wonder City*

Angkor the Magnificent: The Wonder City เป็นบันทึกการเดินทางที่มีชื่อเสียงที่สุดของเฮเลน เชอร์ชิล แคนดี เธอได้บันทึกความประทับใจที่มีต่อเมืองโบราณอันงดงามแห่งนี้ โดยสอดแทรกความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปะไว้อย่างน่าสนใจ หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหา 19 บท ไม่รวมบทนำ ดังนี้

บทนำ เกริ่นนำให้ผู้อ่านได้รู้จักเรื่องราวที่น่าสนใจของ “เมืองพระนคร” ที่อยู่ในประเทศกัมพูชา มีประชากร 3 เชื้อชาติ ได้แก่ มาเลย์ ฮันดู และจีน มีประวัติความเป็นมาก่อนครั้งคริสต์กาล อารยธรรมของชาวเมืองพระนครเจริญสูงสุดในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 8-9 จึงมีสิ่งก่อสร้างอันยิ่งใหญ่ในเมืองโบราณ อย่างนครธม ทั้งยังมีการสร้างปราสาทหินในประเทศที่อยู่ใกล้เคียงด้วย อารยธรรมที่รุ่งเรืองนั้นของชาวเขมรเกิดขึ้นในยุคมืดของยุโรป สมัยที่อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมนี ยังเป็นประเทศป่าเถื่อนที่ไม่มีอารยธรรม ขณะที่ทวีปเอเชีย มีจีนเป็นมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่กว่าชาติใด ๆ ราชสำนักจีนได้ส่งคณะทูตโจวต้ากวนมายังกัมพูชา ในเวลานั้น เขมรมีกองทัพที่ยิ่งใหญ่และไม่เคยแพ้ใคร เรื่องราวหลังจากนั้นจะเป็นอย่างไรไม่มีใครทราบได้ เพราะสิ่งที่ปรากฏให้เห็นคือซากโบราณสถานขนาดใหญ่ที่ซ่อนอยู่ในป่าที่เขียวชอุ่ม เรื่องราวส่วนนี้คือข้อสรุปเกี่ยวกับเมืองพระนครที่ได้จากการ “ย่อย” บันทึกของมูโอต์ โดยไม่ระบุรายละเอียดที่ชัดเจน แต่ผู้อ่านพอจะเดาได้ว่า ผู้เขียนกำลังกล่าวถึงการไปสำรวจอารยธรรมของเขมรโบราณ ผ่านการศึกษาประติมากรรมนูนต่ำของนักท่องเที่ยวผู้สนใจ

ผู้เขียนพาผู้อ่านติดตามการเดินทางจากตะวันตกไปยังตะวันออกไกล เริ่มจากการเดินทางไปยังเมืองพระนคร รวม 4 บท ได้แก่ ***บทที่ 1*** *อ่าวฮ่องกง* ***บทที่ 2*** *ปากฮอย* ***บทที่ 3*** *ไซ่ง่อน* ***บทที่ 4*** *ขึ้นไปตามลำน้ำโขง* ผู้เขียนมีวิธียั่วยุความสนใจของผู้อ่านว่า ทำไมต้องไปเยือนเมืองพระนคร จินตนาการถึงภาพลักษณ์ของบริเวณเขตร้อนชื้นแถบเส้นศูนย์สูตรไว้อย่างไร อารยธรรมของชาวเขมรมีลักษณะอย่างไร แล้วจึงเล่าถึงการเดินทางจากฮ่องกงไปยังอินโดจีนของฝรั่งเศส ที่ต้องเปลี่ยนเรือโดยสารแล้วลัดเลาะไปตามเมืองท่าของจีน เช่น กวางตุ้ง เพื่อไปให้ถึงเมืองท่าไซ่ง่อน ผู้เขียนใช้บทสนทนาของผู้คน เช่น นักเดินทาง กัปตัน มาสะท้อนความแตกต่างของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนวิถีความเป็นอยู่ของพวกเขาอย่างมีชีวิตชีวา เป็นการทำความเข้าใจอารยธรรมตะวันออกในมุมมองของชาวตะวันตก เมื่อโดยสารเรือของบริษัทเมสซาจเจอรี ฟลูวิอัล ขึ้นไปตามลำน้ำโขง ผู้เขียนได้สอดแทรกประวัติศาสตร์และอารยธรรมของกัมพูชาที่พบ ณ เมืองพนมเปญ ให้ทราบว่า ควรไปทำกิจกรรมทางการท่องเที่ยว ณ สถานที่ใดบ้าง เช่น พิพิธภัณฑ์ ส่วนผู้สนใจสิ่งก่อสร้างอันยิ่งใหญ่อย่างปราสาทนครวัด ต้องอดใจรอให้เรือไปถึงเมืองเสียมราฐก่อน ณ ที่นั้นแวดล้อมไปด้วยป่าเขียวชอุ่ม มีโรงแรมที่พักที่รู้จักกันในนาม “บังกะโล” (The Bungalow)

สิ่งก่อสร้างที่โดดเด่นที่สุด คือ ปราสาทนครวัด ที่มีปรางค์ประธานและปรางค์ทิศ รวม 5 ยอด ซึ่งมีระเบียงล้อมรอบหลายชั้น เปรียบดังเขาพระสุเมรุกับสัตตบริภัณฑ์ ที่ต้องเดินข้ามสะพานนาคเข้าไปก่อนนั้น ปรากฏใน ***บทที่ 5*** *ภาพแรกที่ได้เห็นนครวัด* ที่กล่าวถึงโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมอันยิ่งใหญ่ และประติมากรรมนูนต่ำที่บอกเล่าเรื่องราวการสู้รบของกษัตริย์กัมพูชา

บทที่ 6 *ยังคงอยู่ที่นครวัด* เป็นการถกเถียงทางวิชาการที่ปรากฏในรายงานการศึกษาของนักวิชาการตลอดจนการอธิบายรายละเอียดของมหาภารตะกับรามายณะ และเทพเจ้าฮินดูที่ปรากฏในประติมากรรมนูนต่ำในระเบียงห้องต่าง ๆ ที่สร้างแรงบันดาลใจให้ผู้อ่านขวนขวายไปอ่านตำนานเทพกรณัมของฮินดู

บทที่ 7 *กลางคืน* กล่าวถึง การร่ายรำของอัปสราที่ปราสาทนครวัด เป็นกิจกรรมที่จัดให้นักท่องเที่ยวชมการแสดง ณ โบราณสถานในยามค่ำคืน จัดเป็นครั้งแรกเพื่อต้อนรับนายพลจอฟฟร์ (General Joffre) ที่ไปเยือนปราสาทนครวัด ระหว่างวันที่ 15-18 ธันวาคม พ.ศ. 2464 (ค.ศ. 1921) เป็นการแสดงที่ให้ความสำคัญกับการแต่งกายและเครื่องประดับโดยเลียนแบบประติมากรรมของ *เทวดา* (ตามคำเรียกขานของแคนดี) ณ ที่นี้

นอกจาก “นครวัด” เมืองพระนครมี “นครธม” ด้วย ดังนั้น ***บทที่ 8*** *การสำรวจ* จึงกล่าวถึงการเดินทางสำรวจโบราณสถาน โดยนั่งบนหลังช้างจากนครวัดไปยังนครธม หรือพระนครหลวง แคนดีกล่าวถึงมุมมองที่มีต่อประติมากรรมต่าง ๆ ในภาพรวม รวมทั้งธรรมชาติอันงดงามระหว่างทาง ***บทที่ 9*** *บายน* เมื่อไปถึงนครธม สิ่งก่อสร้างหลัก คือ ปราสาทบายน แคนดีกล่าวถึงรายละเอียดของประติมากรรม ณ ปราสาทบายน ตลอดจนแนวคิดทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ที่เกี่ยวเนื่องกับงานศิลปะ (เช่น พรหมพักตร์) ณ ปราสาทบายน

บทที่ 10 *สรรพสัตว์* แคนดีเริ่มจาก “สัตว์” ที่พบเห็นมากที่สุดในเมืองพระนคร คือ นาค ที่สัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาของ “กัมพูชา” โดยบอกตำนานที่เกี่ยวกับนาคใน 2 มุมมอง คือ พญานาคที่สมสู่กับธิดาของพระอินทร์ กับตำนานเรื่องพระทอง นางนาค ที่กล่าวถึงกำเนิดของ “กัมพูชา” นอกจากนาคแล้ว แคนดีได้กล่าวถึงประติมากรรมรูปช้าง สิงห์ ลิง และครุฑ โดยอ้างอิงถึงที่มาของสัตว์เหล่านั้นจากตำนานเทพปกรณัมฮินดูและมหากาพย์ของอินเดีย (ช้าง-พระคเณศ ลิง-หนุมาน ในรามายณะ) และตั้งข้อสงสัยเรื่อง “สิงห์” ที่ไม่มีในพื้นที่นี้ ต่างจาก “เสือ” ที่มีถิ่นกำเนิดในเอเชีย

หลังจากที่ได้พรรณนาถึงสิ่งก่อสร้างสำคัญ 2 แห่งในเมืองพระนครแล้ว ผู้เขียนได้กล่าวถึงสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ในเมืองพระนคร อีกหลายบท ได้แก่ ***บทที่ 11*** *ระเบียงแห่งเกียรติยศ* เป็นสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ทางทิศตะวันออกของปราสาทพิมานอากาศ ที่เหมาะแก่การมานั่งชมทัศนียภาพโดยรวมของพื้นที่ ซึ่งน่าจะหมายรวมถึงบริเวณปราสาทพระเจ้าขี้เรื้อน เป็นเขื่อนหินมีขนาดสูงกว่าพื้นถนน ด้านนอกจำหลักลวดลายขนาดใหญ่นั่งเรียงกันเป็นแถว แถวล่างสุดเป็นรูปนาค ชั้นที่ 2 เป็นรูปยักษ์ ครุฑ และเทวดา

บทที่ 12 *พิมานอากาศ* เป็นซากโบราณสถานในเขตพระราชวัง เป็นปราสาทขนาดเล็กและสูงมากราวกับวิมานที่แขวนอยู่บนอากาศ ซึ่งชาวฝรั่งเศสบอกว่าเป็นปราสาทของพระราชชนนี แคนดีอธิบายความเป็นมาของสถานที่แห่งนี้ ตามที่อ่านจากบันทึกของคณะทูตโจวต้ากวน ที่เคยไปเยือนเมืองพระนครเมื่อครั้งที่ยังรุ่งเรือง

บทที่ 13 *หมู่บ้านเสียมราฐ* แคนดีเล่าเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ตลอดจนธุรกิจที่เกี่ยวเนื่องกับการท่องเที่ยวที่พบในเสียมราฐ ณ ขณะนั้น เช่น ร้านกาแฟ ร้านขายเครื่องประดับ ร้านขายผ้า ร้านขายสินค้าที่ระลึกอื่น ๆ

บทที่ 14 *วัดเล็ก ๆ* ในบริเวณเมืองพระนครที่กว้างใหญ่มีปราสาทหินขนาดเล็กจำนวนมาก แคนดีกล่าวถึงทัศนียภาพที่เห็นจากพนมพาแค็ง เมื่อมองลงไปยังปราสาทบาปวน

บทที่ 15 *ที่พัก* (The Bangalow) เป็นส่วนที่น่าสนใจ เพราะอธิบายรายละเอียดของที่พัก และบรรดานักท่องเที่ยวที่จากนานาประเทศ บริการต่าง ๆ เสียงบ่นของบรรดานักท่องเที่ยว และสัตว์ป่าอันตรายที่อาจพบได้ใกล้เขตที่พัก เช่น เสือ

บทที่ 16 *บันทายกะเดย, ตาพรหม* เป็นปราสาทหินขนาดค่อนข้างใหญ่ 2 แห่ง ที่อยู่ไม่ไกลกันนักทางด้านนอกของนครธม แคนดีกล่าวถึงจนรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวเนื่องกับปราสาทหินทั้งสองแห่ง

บทที่ 17 *พื้นน้ำ* บทนี้กล่าวถึงบารายขนาดใหญ่น้อยที่พบในเมืองพระนคร เช่น บารายตะวันตก บารายตะวันออก นาคพัน ที่เชื่อมต่อกับแหล่งน้ำในเสียมราฐ

บทที่ 18 *พระขรรค์ นาคพัน* แคนดีกล่าวถึงการเริ่มต้นของวันใหม่ในเมืองพระนคร ที่ซึ่งมีโบราณสถานแทรกอยู่ในป่า จึงได้ยินเสียงของธรรมชาติและนานาสัตว์ตั้งแต่รุ่งแจ้งปลุกให้นักท่องเที่ยวตื่น เพื่อเริ่มการท่องเที่ยวทางรถไปยังสถานที่เปี่ยมด้วยมนต์เสน่ห์ของเทพเจ้าฮินดู ได้แก่ ปราสาทพระขรรค์ และปราสาทนาคพัน ในเขต “นครวัด” ซึ่งคนงานจำนวน 500 คน มาทำงานทุกวัน คอยเก็บหิน เรียงหิน รอการบูรณะโบราณสถานให้กลับคืนสู่สภาพเดิม โดยมีนักท่องเที่ยวกลุ่มต่าง ๆ เข้ามาเยี่ยมชมเป็นระยะ ๆ รวมทั้งปราสาทนาคพัน ปราสาทขนาดเล็กที่มีเสน่ห์เหมือนเจ้าหญิง ตั้งอยู่กลางสระน้ำ

บทที่ 19 *For the Charmingly uninformed* เป็นข้อมูลที่แคนดีสรุปเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และที่มาของอารยธรรมในเมืองพระนคร เรียงลำดับตั้งแต่กลุ่มผู้สร้างอารยธรรมจากอินเดีย พัฒนาการของอารยธรรมเขมรตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 6-10 เส้นทางการติดต่อกับราชวงศ์ถังของจีน เรื่องที่เกี่ยวข้องกับจามและสยาม ไปจนถึง “การค้นพบ” ของชาวตะวันตกชาติต่าง ๆ ซึ่งไมเคิล สมิตธีส์ (Michael Smithies) ได้สรุปย่อเรื่อง “การค้นพบ” นี้มาเขียนเป็นบทนำของบันทึกของมูโอต์ ฉบับภาษาอังกฤษ และปรากฏข้อเขียนภาษาไทยในบทนำของบันทึกฉบับภาษาไทย ของสำนักพิมพ์มติชน

ผู้ที่เคยอ่านหนังสือแนะนำ “เมืองพระนคร” ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในปัจจุบัน อาจจะคุ้นเคยกับรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่สำคัญต่าง ๆ ในเมืองพระนคร เพราะลักษณะเด่นทางศิลปะและสถาปัตยกรรมเหล่านี้แทบจะไม่มีอะไรแตกต่างกันมากนัก สิ่งที่น่าสนใจคือ วิธีการเล่าเรื่องอันมีเสน่ห์ของแคนดี ที่ใช้บทสนทนากับคนกลุ่มต่าง ๆ ระหว่างการเดินทาง ทำให้ผู้อ่านนึกมองเห็นภาพและรู้สึกได้ถึงบรรยากาศที่เธอได้พบเห็น ส่วนการเล่าเรื่องของสถานที่ต่าง ๆ นั้น เห็นได้ชัดว่า เธอประมวลความรู้ที่ได้จากการอ่านหนังสือเกี่ยวกับตำนาน ประวัติศาสตร์ และศิลปะ มาเรียงร้อยให้ผู้อ่านติดตามอย่างเพลิดเพลินและรู้สึกประทับใจ อยากได้ไปเห็นสถานที่จริงในปัจจุบันว่าจะแตกต่างจากสิ่งที่นักท่องเที่ยวในศตวรรษก่อนได้พบเห็นอย่างไร

การอ้างอิง

Candee, Helen Churchill. (2008). *Angkor the Magnificent: The Wonder City*. Kindle edition.

Mouhot, Henri. (1992). *Travel in Siam, Cambodia, and Laos 1858-1860.* (With an Introduction by Michael Smithies.) Singapore; Oxford: Oxford University Press.

Vincent, Frank. (1988) *The Land of the White Elephant: Sights and Scene in South-East Asia 1871-1872.* (With an introduction by William L. Bradley) Reprint. Singapore: Oxford University Press.

“History of EFEO” retrieved from https://www.efeo.fr/base.php?code=200